

DOI: 10.46793/GlasnikDN16.1.097M
UDK broj
338.432(497.11)
COBISS.SR-ID 146587657

Pregledni članak

Marko Milošević*

Visoka škola za uslužni biznis, Sokolac, Bosna i Hercegovina

Marko Milić†

Nezavisni univerzitet u Banja Luci, Banja Luka, Bosna i Hercegovina

Primljen: 28. februara 2024. godine

Vraćen na doradu: 15. marta 2024. godine

Prihvaćen: 19. aprila 2024. godine

ULOGA POLJOPRIVREDE U PRIVREDNOM RAZVOJU REPUBLIKE SRBIJE

Apstrakt

Ovaj rad se bavi analizom mesta i uloge domaćeg sektora poljoprivrede u privrednom razvoju Srbije. Uloga poljoprivrede u privrednom razvoju neke zemlje varira u zavisnosti od samog nivoa razvoja njene privrede, dok sa privrednim rastom obično dolazi do pada učešća i značaja poljoprivrede za privredni razvoj zemlje. Uprkos tome, u Srbiji se i dalje uočava visoka uloga poljoprivrede u privrednom razvoju zemlje, posmatrano i sa aspekta stvaranja dohotka i učešća poljoprivredne u ukupnoj radnoj snazi. Članak najpre detaljno opisuje opšte karakteristike poljoprivrednog sektora Republike Srbije, osvrćući se posebno na položaj poljoprivrednih gazdinstava, kao i strukturu poljoprivrede, ratarske i stočne proizvodnje.

* e-mail adresa: marko@vub.edu.ba, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-1389-8469>

† e-mail adresa: milic.marko@nubl.org, milicmarko.milic@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-6077-810X>

Pored problema i izazova sa kojima se suočava domaća poljoprivreda, članak opisuje i mesto i ulogu domaće poljoprivrede u zaposlenosti i privrednom razvoju. Na kraju se zaključuje da bi integracija Srbije u Evropsku uniju značajno doprinela rešavanju nagomilanih poljoprivrednih problema, sa posebnim naglaskom na poboljšanje nivoa zaštite i subvencionisanja domaćih poljoprivrednika.

Ključne reči: *poljoprivreda, Srbija, ratarstvo, stočarstvo, reforme, Evropska unija.*

JEL klasifikacija: J43, N50, N54, O13, Q10

Uvod

Mesto i uloga poljoprivrede u privrednom razvoju Republike Srbije (RS) počivaju na dve zakonitosti. Prvo, sa rastom nivoa privrednog razvoja određene države, opada relativni značaj poljoprivrednog sektora, što potvrđuju kako brojna sprovedena empirijska istraživanja, tako i savremena praksa. Odnosno, što je privredna struktura izvesne zemlje naprednija i razvijenija, to poljoprivreda ima manje relativno, odnosno procentualno učešće u njenom bruto domaćem proizvodu (BDP). Pri tome se apsolutni značaj koji poljoprivreda ima u privredama razvijenih zemalja nikada ne može dovesti u pitanje. Druga se zakonitost ovog odnosa ogleda u činjenici da u visoko razvijenim zemljama učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu ima tendenciju opadanja [3]. Takva se kretanja velikim delom mogu pripisati intenziviranju poljoprivredne proizvodnje, uvođenju inovacija i novih tehnologija, njenoj modernizaciji i mehanizaciji i povećanju produktivnosti u ovoj strateškoj privrednoj delatnosti.

Uloga poljoprivrede u privrednom razvoju zemlje takođe varira i u zavisnosti od samog nivoa njenog privrednog rasta. Sve do šezdesetih godina XX veka, teorija privrednog razvoja manje razvijenih zemalja je poljoprivredi davala marginalnu ulogu prema kojoj se uloga poljoprivrede svodi samo na obezbeđivanje sredstava za razvoj industrije i prehranu društva. Pri tome, u početnim fazama razvoja nerazvijenijih zemalja poljoprivreda ima veliki značaj, te

otuda ona i zauzima posebno mesto u njihovim inicijalnim razvojnim intervalima. Pri tome, u nerazvijenim zemljama ili zemljama u razvoju najveći deo stanovništva i radne snage čini poljoprivredno stanovništvo, pa je sredinom prošlog veka približno 80% ukupnog nacionalnog dohotka stvarano upravo u poljoprivrednoj delatnosti.

Danas je u privredno nerazvijenim zemljama prisutna tendencija smanjivanja relativnog učešća poljoprivrede u procesu privrednog razvoja, što rezultira padom kako apsolutnog, tako i relativnog učešća poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Ovakvo opadanje se javlja kao posledica promene strukture zaposlenosti, porasta zaposlenosti u tercijarnim i sekundarnim delatnostima, promene stila života, modernizacije društva i ukupnog privrednog razvoja. Danas u visoko razvijenim zemljama procenat učešća poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu obično iznosi manje od 10%. Pri tome intenziviranje privrednog rasta i razvoja neminovno dovodi i do promene učešća poljoprivrede u nacionalnom dohotku zemlje, implicirajući pad relativnog doprinosa poljoprivrede razvoju njene privrede [3].

U poslednjih nekoliko godina došlo je do ogromnih promena u privrednom razvoju zemalja u razvoju (ZUR), a posebno u njihovom poljoprivrednom sektoru. Ovim se otvaraju vrata za pokretanje debate o savremenoj ulozi poljoprivrede u privrednom razvoju zemlje, čime se posebno skreće pažnja na značaj odnosa između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog sektora, poljoprivrednih i nepoljoprivrednih aktivnosti, kao i ruralnih i urbanih sredina. Pažnja poljoprivredne politike je tokom dugog vremena bila usmerena na njenu tradicionalnu ulogu u obezbeđivanju hrane, sirovina i drugih faktora proizvodnje, otvaranju novih radnih mesta, obezbeđivanju prihoda od izvoza i primarnih proizvoda za razvoj industrijske proizvodnje. Međutim, uloga poljoprivrede je često šira od ovih direktnih, tržišno generisanih i opipljivih doprinosa.

Poljoprivreda takođe ima važnu ulogu u obezbeđivanju indirektnih i nematerijalnih dobara kao što su javna dobra, socijalne usluge, zaštita životne sredine i tome slično. Tako, poljoprivreda direktno doprinosi a) razvoju ekoloških usluga poput đubrenja i zaštite zemljišta, b) povećanju zaposlenosti, c) smanjenju siromaštva,

d) povećanju prehrambene bezbednosti, e) stvaranju mreža socijalne sigurnosti (social safety nets) i f) opštoj društvenoj održivosti posmatrane zemlje. Stoga se poslednjih godina velika pažnja posvećuje izučavanju indikatora održivosti sa namerom da posluže kao pomoćno sredstvo za procenu i praćenje održivog razvoja poljoprivrednih sistema [1, str. 240-241]. Svi ovi indirektni doprinosi poljoprivrede retko se kada ozbiljnije uočavaju, retko analiziraju u kontekstu nacionalnog razvoja, pa ujedno i retko kada uključuju u nacionalne i ruralne razvojne agende. Ovo se može javiti prevashodno usled nedostatka odgovarajućih tržišnih signala, pogrešnih signala politike, kao i nedostatka adekvatnih i pravovremenih informacija o razvoju tržišta i ulozi netržišnih sektora [8, str. 21-22].

Pored proizvodnje osnovnih prehrambenih proizvoda i pružanja tradicionalnih poljoprivrednih usluga, socijalne funkcije poljoprivrede se mogu ogledati i u pružanju zdravstvene rehabilitacije i nege, obrazovanja i obuke, zatim u organizaciji usluga korisnih za svakodnevni život pojedinih kategorija korisnika, kao i u stvaranju mogućnosti zapošljavanja. Socijalna poljoprivreda, između ostalog, podstiče i zdrav i uravnotežen stil života, uz istovremeno pružanje korisnih usluga sa ciljem podizanja kvaliteta života stanovnika gradskih i seoskih područja. Zahvaljujući svojim resursima i karakteristikama, socijalna poljoprivreda podstiče rast efikasnosti mreža socijalne zaštite u najranjivijim i najmanje naseljenim oblastima [18].

Poljoprivreda ima i posebnu ulogu u privrednom razvoju najmanje razvijenih zemalja, podupirući njihovu prehrambenu bezbednost, zarade od izvoza i ruralni razvoj. Uprkos tome, poljoprivredna proizvodnja ovih zemalja za domaća i izvozna tržišta zaostaje za razvijenim svetom, beležeći svoj spori rast i oštre godišnje fluktuacije. Pored toga, najmanje razvijene zemlje se karakterišu i perzistentnim siromaštvom, kao i rastućom prehrambenom nebezbednošću, utirući i put ka rastu učešća pothranjenih u njihovom ukupnom stanovništvu. Slabe performanse poljoprivrede u najmanje razvijenim zemljama povezane su i sa mnogim unutrašnjim i spoljnim poteškoćama sa kojima se ove

zemlje suočavaju u svom nastojanju da razviju ovaj sektor i ostvare svoje fundamentalne ciljeve poboljšanja prehrambene bezbednosti i povećanja izvoznih prihoda. Ove zemlje se uglavnom suočavaju sa niskom produktivnošću, siromaštvom, nefleksibilnim proizvodnim strukturama, ograničenom bazom znanja i veština, kratkim životnim vekom i niskom obrazovnom strukturom stanovništva, slabom infrastrukturom, kao i neadekvatnim institucionalnim i okvirima politike.

Istovremeno, ujedno i sa sve većom integracijom tržišta usled savremene globalizacije i liberalizacije međunarodne trgovine, privrede najmanje razvijenih zemalja moraju da funkcionišu na sve konkurentnijim osnovama da bi uopšte mogle da opstanu i da bi se prilagodile spoljnom okruženju. Ove zemlje i dalje izvoze mali obim inače oskudnih primarnih dobara, a ujedno i veoma ranjivih na nestabilnosti tražnje i globalna pogoršanja uslova trgovine. Pored toga je i spoljna pomoć poljoprivredi u najmanjim razvijenim zemljama značajno opala, u proseku za 20% godišnje u odnosu na njen obim iz 80-tih i 90-tih godina prošlog veka. Konačno, nesposobnost ovih zemalja u takmičenju na svojim domaćim i međunarodnim tržištima dovela je i do rasta njihovih deficita u trgovini poljoprivrednim proizvodima. Stoga ove zemlje tek očekuju novi izazovi poput prevazilaženja marginalizacije na međunarodnim tržištima, neupitnog prilagođavanja tehnološkim promenama i suočavanja sa novim institucionalnim okruženjem. Pored toga, one će morati da rade i na mobilizaciji svojih ogromnih neiskorišćenih poljoprivrednih potencijala kako bi povećale prostor za efikasnije korišćenje resursa i podigle svoju inače nisku produktivnost [7, str. 3-4].

Konačno, smanjena uloga poljoprivrede u savremenoj privredi, kao i manji značaj izvoza poljoprivrednih proizvoda u odnosu na industrijski izvoz rezultat su promena koje donosi ubrzani privredni razvoj, uključujući i povećanu urbanizaciju, digitalizaciju, unapređenje bioinženjeringa, razvoj pametnih gradova i rapidan razvoj nauke i novih tehnoloških rešenja. Ova kretanja su dovela i do stvaranja velikog broja supstituta poljoprivrednih proizvoda, a samim tim i do njihovog sve manjeg značaja u međunarodnoj razmeni [22,

str. 41]. Sve navedeno upućuje na neupitan zaključak o tome da poljoprivreda, kao deo privrede i kao primarna oblast proizvodnje, ima posebno mesto i ulogu u privrednom razvoju savremenih zemalja. Konačno, kada je reč o samoj Srbiji, ona raspolaže značajnim prirodnim, naučnim i stručnim resursima za razvoj poljoprivrede. Međutim, uprkos tome, domaća poljoprivreda ne daje očekivane rezultate [13, str. 805], upućujući nas i na potrebu za sticanjem dubljeg uvida u ulogu poljoprivrede u privrednom razvoju Republike Srbije.

1. Opšte karakteristike poljoprivrednog sektora Republike Srbije

Srbija ima veoma pogodne prirodne uslove za razvoj raznovrsne poljoprivredne proizvodnje, a pre svega žitarica, industrijskog bilja, grožđa, voća i povrća, semenskog i sadnog materijala, lekovitog bilja, kao i krupne i sitne stoke. Razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje omogućen je i odgovarajućim nivoom razvoja prehrambene industrije, i to pre svega konditorske, industrije ulja, šećera, piva, sokova, industrije za preradu povrća, brašna, mesa i dr. U prethodnih 5 godina veliki uticaj na poljoprivredu, kao uostalom i na samu globalnu privredu, imala je pandemija koronavirusa *COVID-19*. Rast cena svih esencijalnih sirovina, energenata i ostalih činioca doveo je do globalnog rasta cena hrane, te se uočava opšti pad glavnih ekonomskih pokazatelja prouzrokovan rastom cena usled smanjenog obima proizvodnje.

Poljoprivredi sektor zemlje se karakteriše generalno slabim ulaganjima, sa upotrebom manjih količina hemijskih sredstava i đubriva usled previsokih cena poljoprivrednih faktora na domaćem tržištu. Mala poljoprivredna gazdinstva se karakterišu i neadekvatnom primenom agrotehničkih mera u biljnoj proizvodnji, skromnim udelom navodnjavanih površina, nedovoljnom iskorišćenošću zemljišta i neizbalansiranom ishranom stočnog fonda. Pored visokih cena poljoprivrednih inputa, male poljoprivredne proizvođače opterećuju i visoki troškovi otplate kredita za opremu i mehanizaciju, koji smanjuju njihov investicioni potencijal i čine poljoprivredu Srbije zavisnom od vremenskih uslova. Veliki deo

primarnog poljoprivrednog sektora nije tržišno orijentisan usled malog obima proizvodnje, te zbog toga ne dolazi ni do ujednačavanja kvaliteta proizvoda u potrebnoj meri. Pored tehnološkog zaostajanja u odnosu na konkurenciju i potrebe za ublažavanjem efekata klimatskih promena, uočava se i nedovoljna raspoloživost sistema i objekata za skladištenje i distribuciju, kao i vidljiv nedostatak primene informaciono-komunikacionih sistema i stručne podrške koji bi unapredili kvalitet i dostupnost proizvoda velikog broja malih proizvođača [19]. Srbija se karakteriše i slabijom inovativnošću jer poljoprivredni proizvođači nisu vođeni ličnim motivima u uvođenju inovacija. Iako postoje izvesni impulsi i želje domaćih poljoprivrednih proizvođača za uvođenjem inovacija, oni se i dalje suočavaju sa nepovoljnim i nesigurnim tržišnim okruženjem koje ih ograničava u toj nameri [10, str. 27].

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku iz 2011. godine, u poljoprivrednoj proizvodnji Republike Srbije je najvećim delom bilo zastupljeno ratarstvo i povrtarstvo sa 57%, a nakon njih stočarstvo sa skoro duplo manjim procentom učešća, odnosno sa 32%. Za ratarstvom i stočarstvom slede voćarstvo sa 9% učešća i vinogradarstvo sa malim procentom učešća u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji od svega 2% [16]. Pri tome, najveću zastupljenost u poljoprivrednoj proizvodnji ima proizvodnja kukuruza, šećerne repe i pšenice, a u manjoj meri suncokret, nakon kojih slede proizvodnja mleka i vina koja se postepeno iz godine u godinu povećava prilagođavajući se rastućim zahtevima tržišta. Zelena knjiga o stanju u poljoprivredi iz 2022. godine takođe navodi da tri četvrtine (75%) korišćenog poljoprivrednog zemljišta u zemlji čine oranice i bašte, na kojima dominira proizvodnja žita. Za njima slede poljoprivredne površine pod pašnjacima (10%), livadama (9%), voćnjacima (5%) i vinogradima (1%). Sa druge strane, najzastupljenije kulture u biljnoj proizvodnji su i dalje kukuruz i pšenica. U strukturi oranica i bašti dominiraju zasadi žita (75%), za kojim slede zasadi industrijskog bilja (15%), krmnog bilja (6%), krompira (1%), šećerne repe (1%), povrća, bostana i jagoda (1%) i ostalih kultura (1%) [9, str. 15].

Prvi rezultati Popisa poljoprivrede iz prethodne 2023. godine ukazuju na to da je u 2023. godini bilo 508.365 registrovanih poljoprivrednih gazdinstava, od kojih su 99,6% činila porodična gazdinstva koja se bave sopstvenom poljoprivrednom proizvodnjom. Rezultati sprovedenog Popisa daju zabrinjavajuću sliku o padu većine vitalnih pokazatelja stanja domaće poljoprivrede. Prema rezultatima sprovedenog Popisa, prosečno poljoprivredno gazdinstvo obrađuje 6,4 hektara, gaji 9 grla krupne stoke, 43 grla živine i ima oko 3 pčelinje košnice. Pri tome je u poređenju sa podacima iz 2018. godine, broj registrovanih gazdinstava opao za 10%. Takođe se uočava i smanjenje površine zemljišta koje se koristi u poljoprivredi. Rezultati Popisa su ukazali na smanjenje livada i pašnjaka za 28,7%, smanjenje površina pod voćnjacima za 9,7% i pod vinogradima za 11,1%, dok se uočava samo rast površine zemljišta na okućnici za 51,5%. Istovremeno je bio smanjen i broj svih domaćih životinja, sa izuzetkom pčela kojih je tokom 2023. godine bilo za 38% više nego 2018. godine. Uočava se najveći pad broja koza (za 31,5%), zatim svinja (za 30,7%), dok je broj goveda opao za 17,7%. Popis je takođe ukazao na to da prosečna starost vlasnika porodičnih gazdinstava u Srbiji iznosi 60 godina, dok je tek svaki 11 vlasnik gazdinstva mlađi od 40 godina. Ovi podaci neminovno ukazuju na dalji trend starenja domaćeg poljoprivrednog stanovništva. Iznenaduje i činjenica da je najveći broj lica angažovanih u poljoprivrednoj proizvodnji registrovan u regionu Šumadije i zapadne Srbije, a ne u Vojvodini kao tradicionalnoj poljoprivrednoj ravničarskoj oblasti. Preliminarni podaci Popisa su pokazali i da se od ukupnog broja registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na području Srbije, čak 61,7% bavi stočarskom proizvodnjom, dok se najviše goveda i svinja gaji u mačvanskom okrugu. Sa druge strane se najveći broj ovaca i pčela tradicionalno gaji u zlatiborskoj oblasti, koza u pčinjskoj oblasti, dok se najveći broj živine gaji u srednjobanatskoj regiji. Konačno, najveće površine oranica i bašti zabeležene su u regionu Vojvodine (55,8%), dok su voćnjaci u najvećoj meri zastupljeni u regionu Šumadije i zapadne Srbije (54,9%) [21].

Nedavni Popis poljoprivrede nedvosmisleno je ukazao na sunovrat stočarstva kao noseće grane domaće poljoprivredne

proizvodnje. Pored smanjenja obima raspoloživog i korišćenog zemljišta i ukupnog stočnog fonda za čak 20%, Popis je takođe ukazao i na smanjenje radne snage u poljoprivredi za 14%. Ovi podaci upućuju na zaključak da je domaća stočarska proizvodnja u ozbiljnoj krizi. Za razliku od zemalja Evropske unije (EU) u kojima stočarstvo učestvuje sa 72% u poljoprivrednoj proizvodnji, u Srbiji je ovaj broj sveden na 25%, upućujući i na smanjenje broja i delokruga poljoprivrednih gazdinstava, kao i na izlazak radne snage iz ovog sektora. Pored toga, problem je i u tome što je domaća poljoprivredna proizvodnja ekstenzivna, što se beleži njen dalji pad i pored njenog subvencionisanja, kao i u tome što se smanjuje prosečna površina zemljišta po poljoprivrednom gazdinstvu. Za razliku od Popisa iz 2012. godine kojim je bilo registrovano 908.102 grla goveda i 3.407.318 komada svinja, prema najnovijem Popisu iz 2023. godine bilo je zabeleženo 725.408 grla goveda (pad za 21%) i 2.263.705 komada svinja (pad za čak 33,5%). Pri tome se nešto manji pad stočarske proizvodnje beleži u slučaju uzgoja ovaca i živine [2].

2. Uloga poljoprivrede u privrednom napretku Republike Srbije

Sektor poljoprivrede ima važnu ulogu u privrednoj strukturi naše zemlje, na šta ukazuje i činjenica da Srbija obiluje poljoprivrednim zemljištem i pogodnim prirodnim uslovima koji zajedno posmatrano dovode do visokog udela poljoprivrednog BDP-a u ukupnoj bruto dodatoj vrednosti zemlje. Visokom udelu agrarnog sektora u gotovo svim važnijim makroekonomskim pokazateljima Srbije doprinose i spori procesi privrednih reformi i razvoja sekundarnog i tercijarnog sektora. O značaju poljoprivrede za razvoj Srbije govori i podatak o tome da udeo poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti iznosi oko 20%, ukazujući na dominaciju ruralnog stanovništva i raspoloživost prirodnim, a pre svega zemljišnim resursima. U poljoprivrednoj strukturi Republike Srbije dominiraju mala poljoprivredna gazdinstva, posebno sa aspekta raspoloživog poljoprivrednog zemljišta, veličine stočnog fonda i realizovane vrednosti proizvodnje. Pored individualnih poljoprivrednih gazdinstava, poljoprivrednom

proizvodnjom se bave i razna privredna društva. Međutim, uprkos svemu, domaća poljoprivreda se još uvek karakteriše niskim nivoom produktivnosti, tehnološkim zaostajanjem, niskim nivoom inovativnosti, nefleksibilnošću, visokom ekstenzivnošću, kao i osetljivošću na klimatske uslove. Osim toga, poljoprivreda Srbije se suočava i sa nedovoljno konzistentnom agrarnom politikom i nedostatkom jasne strategije koja bi joj omogućila da se prilagodi Zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU i da poveća konkurentnost poljoprivrednog sektora, uz ostvarivanje održivog agrarnog razvoja i rast životnog standarda ruralnog stanovništva [5, str. 25-26].

Uprkos svemu, domaća poljoprivreda je ipak važna privredna delatnost jer obezbeđuje prehrambenu bezbednost zemlje, proizvodnju sirovina za industrijske delatnosti, kao i proizvode za izvoz. Osim toga, ona ima i socijalni i demografski značaj, koji su posebno došli do izražaja u vreme sankcija međunarodne zajednice tokom 90-tih godina prošlog veka, kada se poljoprivreda pokazala kao najvitalnija privredna grana. Međutim, kriza u domaćoj poljoprivredi traje veoma dugo, prevashodno zbog odsustva sistemskih i sistematskih mera ekonomske i agrarne politike, smanjenja predviđenih budžetskih sredstava za njen razvoj, niskog nivoa specijalizacije u proizvodnji poljoprivrednih gazdinstava, niskih prosečnih zarada, slabe opremljenosti, smanjene potrošnje veštačkih đubriva, niskog nivoa intenzivnosti i smanjenih prinosa. Osim toga, razvoj domaće poljoprivrede ugrožavaju i mnogi duboko ukorenjeni problemi, poput a) nepovoljne agrarne strukture i neorganizovanosti poljoprivrednih proizvođača, b) neuređenosti tržišta poljoprivrednih proizvoda, c) nekonkurentnosti, d) nestabilnih cena poljoprivrednih proizvoda, e) selektivnog subvencionisanja poljoprivrednih proizvođača i posledično neodgovarajuće uloge države, f) izraženih demografskih problema i praznjenja sela, g) globalnih ekonomskih i finansijskih šokova, h) problema kreditiranja poljoprivrednih proizvođača i dr. [15, str. 29-45]. Dakle, poljoprivreda Srbije nije stasala zadatku davanja odgovora na univerzalnost promena kao načinu izražaja činjenice da su sve celine koje se mogu zapaziti, od pojedinaca i formalnih i neformalnih grupa, pa sve do samog društva, podložne promenama [12, str. 16].

Aktuelna kretanja u domaćoj poljoprivredi nisu propratila teorijski identifikovane pravce i performanse novoreformisanih privreda u meri u kojoj je to bilo poželjno [11, str. 37].

Poljoprivredna proizvodnja je u periodu od 2002. do 2015. godine prosečno učestvovala sa 11,1% u formiranju ukupne bruto dodate vrednosti (BDV) domaće privrede, a za razliku od sektora usluga čiji je doprinos bio 59,7% i industrijskog sektora sa doprinosom od 29,2%. Ovi podaci ukazuju na značajno učešće poljoprivrede u formiranju sveukupnog BDV-a, kao i bruto domaćeg proizvoda same privrede Srbije. Posmatrano sa aspekta proizvodnih delatnosti, prerađivačka industrija je u ovom periodu dala najveći doprinos formiranju BDV-a (44,4%), praćena poljoprivrednom proizvodnjom (27,3%), građevinarstvom (12,3%), proizvodnjom električne energije, gasa i vodoprivredom (11,9%) i rudarstvom (4,1%). Značaj poljoprivredne proizvodnje za domaću privredu je utoliko veći ukoliko se uzme u obzir činjenica da trgovina poljoprivrednim proizvodima dominira domaćim prometom, dok njeni proizvodi predstavljaju osnovu za razvoj domaće prehrambene industrije. Osim toga, doprinos poljoprivrede se ogleda i u učešću poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu, kao i aktivnog poljoprivrednog u ukupnom aktivnom stanovništvu. Konačno, poljoprivreda je važna zbog svog učešća u spoljnotrgovinskoj razmeni zemlje, zastupljenosti investicija u ukupnim privrednim ulaganjima i udela izdataka domaćinstava za ishranu [14, str. 43-44]. Visoko učešće poljoprivrede u BDP-u Srbije posledica je, pre svega, niskog nivoa razvijenosti drugih delatnosti, a ne visoko produktivne poljoprivredne proizvodnje. Učešće poljoprivrede se tokom poslednjih godina kreće između 6% i 7%, što je znatno iznad proseka karakterističnih za članice Evropske unije. U regionu Zapadnog Balkana, veće učešće beleže samo Albanija, Severna Makedonija i Crna Gora. Od 2000-ih godina pa nadalje, poljoprivredna proizvodnja beleži opadajući trend, odnosno fizički obim poljoprivredne proizvodnje se permanentno smanjuje ukazujući na to da poljoprivredna proizvodnja ima dugoročno nepovoljan uticaj na rast BDP-a Republike Srbije.

Poljoprivredni BDP je u 2022. godini bio manji u odnosu na prethodnu 2021. godinu za 8,3%, dok je neto poljoprivredna proizvodnja bila za 8,1% manja od svog nivoa iz prethodne godine. Ovo smanjenje fizičkog obima poljoprivredne proizvodnje nastalo je kao rezultat smanjenog obima biljne proizvodnje (za 11,3%), već pomenutog pada obima stočarske proizvodnje za 1,3%, kao i pada obima ratarske i povrtarske proizvodnje za 16,7%. Nasuprot tome, došlo je do rasta obima voćarske proizvodnje za 9,3%, sa istaknutim rastom vinogradarstva za 4,3%. Ipak, ova povećanja su samo donekle nadoknadila smanjenu proizvodnju u sektoru ratarstva i povrtarstva, pa i u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji.

U oblasti biljne proizvodnje, poseban pad proizvodnih rezultata zabeležen je u slučaju proizvodnje kukuruza (za 28,9%) i pšenice (9,7%), dovodeći i do pada ukupne proizvodnje u sektoru žitarstva za 21,5% u odnosu na prethodnu godinu. Pad obima proizvodnje je takođe bio zabeležen i u slučaju ostalih ratarskih kultura poput krmnog bilja (za 19%), šećerne repe (za 18,6%) i krompira (za 14,7%), dok je jedino bio zabeležen rast proizvodnje suncokreta za 5,9% u odnosu na prethodnu 2021. godinu. U slučaju stočarske proizvodnje, najveći pad je bio registrovan u sektoru govedarstva (za 4,1%), a za razliku od skoro dvostruko povećane proizvodnje meda za 91,3% na godišnjem nivou. Značajan pad zabeležio je i sektor svinjarstva za 2,8%, a za razliku od nešto uvećane proizvodnje u sektoru ovčarstva za 1,7% [9, str. 15-16].

Novaković (2019) je analizirao bruto dodatu vrednost (BDV) poljoprivredne proizvodnje Srbije sa ciljem da utvrdi koja grana poljoprivredne proizvodnje daje pozitivan doprinos sveukupnom rezultatu. Autor je primenom višestruke regresije dokazao da biljna proizvodnja statistički značajno doprinosi ostvarivanju veće bruto domaće vrednosti poljoprivrede, sa posebnom ulogom ratarske proizvodnje. Ovi rezultati nedvosmisleno ukazuju na produženu dominaciju ekstenzivnog vida poljoprivredne proizvodnje. Sa druge strane, istraživanje je ukazalo i na to da varijabla stočarske proizvodnje nije bila statistički značajna, najverovatnije zbog visokih cena poljoprivrednih inputa, nedovoljnog učešća države u rešavanju

agrarnih problema i niskih cena proizvoda stočarske proizvodnje [14, str. 39-55].

Mitrović, Mitrović i Cogoljević (2017) su analizirali doprinos poljoprivrede razvoju Srbije praćenjem sledećih pokazatelja: a) učešća poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu i aktivnog poljoprivrednog stanovništva u ukupnoj radnoj snazi, b) učešća poljoprivrede u formiranju bruto domaćeg proizvoda i c) doprinosa poljoprivrede i agroindustrije u spoljnotrgovinskoj razmeni. Autori zaključuju da bi strategija razvoja poljoprivrede Srbije morala da se zasniva na povećanju izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (intenzivnoj proizvodnji) i izmeni proizvodne strukture u skladu sa platežno sposobnom tražnjom (posebno sa tražnjom za ekološki zdravim namirnicama), a sve sa ciljem povećanja konkurentnosti i BDV-a domaće poljoprivrede. Pored toga, autori primećuju i apsolutni i relativni pad ruralnog stanovništva u ukupnom stanovništvu zemlje, smanjenje doprinosa poljoprivrede stvaranju domaćeg BDP-a u skladu sa razvojnim principima zemlje (udeo od 6,8% tokom 2015. godine), kao i konstantan suficit u razmeni proizvoda poljoprivredno-prehrambenog sektora od 2005. godine pa sve do današnjih dana [13, str. 805-819].

Konačno, Roljević i Hamović (2010) su pri analizi značaja domaće poljoprivrede za jačanje energetskog potencijala Srbije zapazili da okretanje alternativnim, obnovljivim izvorima energije doprinosi energetskoj bezbednosti, omogućava očuvanje rezervi fosilnih goriva i čini poljoprivredni sektor snažnijim i profitabilnijim. Autori ističu da preovlađujući međunarodni trendovi inače pokazuju da se potražnja za energijom kreće ka većoj tražnji čistijih goriva, zbog čega obnovljiva energija predstavlja razvojnu i izvoznu šansu privrede Srbije. Da bi zemlja svoje prirodne resurse učinila dostupnim za proizvodnju energije, neophodna je izgradnja infrastrukture, kao i diversifikacija i prilagođavanje poljoprivredne proizvodnje i podrška ruralnom razvoju koji čine temelj za dalji razvoj naše zemlje. Autori predlažu rast ulaganja u agrarni sektor, koji bi se odrazio i na proizvodnju biomase i čime bi mnoge regije povećale i stabilizovale svoj privredni rast i zapsolenost. Naime, jeftina radna snaga i visoka dostupnost prirodnih resursa može dati

nerazvijenim oblastima komparativnu prednost u proizvodnji biomase, a samim tim i održiv socijalno-ekonomski razvoj sela. Stoga je podrška korišćenju obnovljivih izvora energije, kao što je biomasa, važan cilj koji bi Srbija trebalo da ostvaruje [17, str. 217-230].

Na kraju treba napomenuti i to da tokom tranzicionog perioda u Srbiji nije došlo do značajnijih promena privredne strukture, dok se od početka ovog veka beleži uporan pad doprinosa poljoprivrede BDP-u zemlje. Ovo stanje se prvenstveno javilo kao posledica bržeg rasta aktivnosti u neproizvodnim sektorima, a pre svega u trgovini. No, kao što je već i napomenuto, udeo poljoprivrede u strukturi BDV-a privrede Srbije ostaje i dalje veoma visok. U odnosu na prosek zemalja EU, Srbija ima značajno veće učešće BDV-a sektora poljoprivrede u ukupnoj bruto dodatoj vrednosti, a značajno niže učešće BDV-a sektora usluga. Dakle, primećuje se visok udeo poljoprivrede u osnovnim makroekonomskim agregatima zemlje, koji se, sa jedne strane, može pripisati bogatim prirodnim resursima i povoljnim klimatskim uslovima za poljoprivrednu proizvodnju, a sa druge strane sporijem procesu strukturnog reformisanja ostatka privrede i zastojima u tom procesu. Iako apsolutna zaposlenost u poljoprivredi beleži stalne opadajuće stope, učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti zemlje je i dalje ostao veoma visok u poređenju sa članicama EU i iznosi oko 20%. Ovo stanje se ujedno javlja i kao rezultat visokog udela zaposlenih na sezonskim i povremenim poslovima u poljoprivredi, koji tokom krize može biti veoma osetljiv na kolebanja na tržištu rada. Konačno, primećuje se i značajna uloga poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u spoljnotrgovinskoj razmeni zemlje, naročito u izvozu (učešće od oko 23%). Sa druge strane, njihovo učešće u ukupnom uvozu raste, i poslednjih godina se kreće na nivou od oko 8% [20].

Zaključak

Poljoprivreda je jedan od najznačajnijih faktora razvoja Srbije i ruralnih područja. Doprinos poljoprivrede BDP-u Srbije je i dalje veoma visok, dok je ova privredna grana 2016. godine činila oko 20% domaćeg BDP-a, što predstavlja rast od 2,4% u odnosu na

prethodnu godinu. Visoko učešće poljoprivredne proizvodnje u dohotku zemlje je uglavnom posledica raspolaganja plodnom zemljom i povoljnim prirodnim uslovima, ali i kontinuiranog značaja ruralne privrede za stanovništvo Srbije i kašnjenja u sprovođenju strukturnih reformi u drugim sektorima privrede. Prema zvaničnim podacima, u poljoprivredi je angažovano 680.000 ljudi, odnosno oko 20% ukupne radne snage u zemlji. Poljoprivreda takođe predstavlja i najvažniji izvozni sektor Republike Srbije. Samo je tokom 2016. godine ova privredna grana zajedno sa proizvodnjom hrane činila 19,4% ukupnog izvoza, ostvarujući suficit od 1,4 milijardi američkih dolara, dok se oko 60% poljoprivrednog zemljišta Srbije koristi za proizvodnju žitarica, a u najvećoj meri kukuruza, pšenice, ječma, suncokreta, soje i šećerne repe. Najveće površine poljoprivrednog zemljišta se nalaze u Vojvodini, sa oko 84% ukupnog obradivog zemljišta, dok se oko 90% obradivog zemljišta nalazi u privatnom vlasništvu poljoprivrednih gazdinstava i privrednih društava. Prema Popisu poljoprivrede Srbije iz 2012. godine, bilo je registrovano oko 630.000 poljoprivrednih subjekata sa prosečnom veličinom porodičnog gazdinstva od oko samo 4,5 hektara i prosečnom veličinom registrovanih komercijalnih gazdinstava od oko 10,6 hektara [6].

Imajući u vidu sve navedene probleme i izazove, prikuljučivanje Republike Srbije Evropskoj uniji dovelo bi do niza povoljnih privrednih, društvenih i političkih efekata, posebno u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Ovi efekti bi se prevashodno ogledali u reformi tržišta zemljišta, poboljšanom finansiranju, regulaciji cene poljoprivredne radne snage, poboljšanju institucija i reformi u oblasti poljoprivrede, unapređenju tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, regulaciji potrošačkih cena i sveukupnom ruralnom razvoju. Usvajanje i primena Zajedničke poljoprivrede politike EU doveli bi i do rasta konkurentnosti, bolje opremljenosti i modernizacije domaće poljoprivrede. Pored toga, došlo bi i do usklađivanja nivoa njene zaštite i osetno unapređenog subvencionisanja, utičući i na rast agregatnog poljoprivrednog dohotka, obima proizvodnje i dohotka pojedinačno posmatranih poljoprivrednih domaćinstava. Konačno, došlo bi i do osetnog

razvoja sela, kao i do rešavanja nagomilanih strukturnih problema na bazi poboljšanja finansijskog položaja gazdinstava kao neposrednih korisnika dobijenih sredstava. Međutim, kako nije moguće predvideti smer i dinamiku integracije Srbije u EU, tako je teško predvideti i vreme potpune primene Zajedničke poljoprivredne politike EU u svim njenim segmentima u domaćoj poljoprivredi [4, str. 163-164].

Bibliografija

1. Balaban, S., Sotirov, A., Madžar, L. (2022). Ekonomska održivost u poljoprivredi na primeru zemalja EU. *Ekologica*, Vol. 30, No. 110, str. 239-246. <https://doi.org/10.18485/ecologica.2023.30.110.10>
2. Beta. (2024). Milan Prostran: Popis poljoprivrede pokazao propast stočarstva i farmera u Srbiji. *Danas*, 30. januara 2024. godine. Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/milan-prostran-popis-poljoprivrede-pokazao-propast-stocarstva-i-farmera-u-srbiji/> [Pristup: 18. marta 2024. godine]
3. Đurić, K. (2015). *Ekonomika poljoprivrede: praktikum*. Novi Sad: Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
4. Đurić, K. (2018). *Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u procesu evropskih integracija*. Novi Sad: Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
5. Đurić, K. (2021). *Agrarna politika*. Novi Sad: Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
6. Export.gov. (2018). Serbia-Agriculture. Dostupno na: <https://www.export.gov/apex/article2?id=Serbia-Agribusiness#:~:text=Approximately%2060%20percent%20of%20Serbia's,total%20cultivable%20land%20in%20Serbia.> [Pristup: 20. marta 2024. godine]
7. Food and Agriculture Organization. (2002). *The Role of Agriculture in the Development of Least-Developed Countries and their Integration into the World economy*. Rome: FAO.
8. Gardien, M., Pim, R. (2007). The role of agriculture in economic development. *Markets, Chains and Sustainable*

Development Strategy & Policy Paper no. 4. Wageningen: Stichting DLO.

9. Jevtić, M. (2022). Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2022. godini. Beograd: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije.

10. Madžar, L. (2022). Motives for the Introduction of Agricultural Innovations in Serbia with Particular Accent on Beekeepers: The Application of Logistic Regression. *Economics of Agriculture*, Vol. 69, No. 1, pp. 27-41. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj2201027M>

11. Madžar, Lj. (2019). Development Diptych in the Post-Socialist Growth Experience – With Reference to Serbia. *Glasnik za društvene nauke*, Vol. 11, No. XI, str. 37-112.

12. Madžar, Lj. (2021). Imperativ prilagođavanja u svetu svekolikih promena. *Glasnik za društvene nauke*, Vol. 13, Br. XIII, str. 16-81.

13. Mitrović, S., Mitrović A., Cogoljević, M. (2017). Contribution of Agriculture to the Development of Serbia. *Economics of Agriculture*, Vol. 64, No. 2, pp. 805-819. <http://dx.doi.org/10.5937/ekoPolj1702805M>

14. Novaković, T. (2019). Analiza bruto dodate vrednosti poljoprivrede u Republici Srbiji. *Ekonomске ideje i praksa*, Br. 32, mart 2019. godine, str. 39-55.

15. Pejanović, R. (2013). Razvojni problemi i prioriteti poljoprivrede Republike Srbije. Konferencija *Performanse i razvojne mogućnosti agrarne industrije u AP Vojvodini: Prilog regionalnoj strategiji unapređenja agrarnog biznisa*, str. 29-66. <http://dx.doi.org/10.2298/PRMAIV2013029P>

16. Republički zavod za statistiku. (2011). Saopštenje br. 174. Beograd: RZS.

17. Roljević, S., Hamović, V. (2010). Značaj poljoprivrede u jačanju energetskeg potencijala Srbije. *Ekonomске teme*, God. XLVIII, br. 2, str. 217-230.

18. Sgroi, F. (2022). Social agriculture is a strategy to prevent the phenomenon of abandonment in mountain areas and areas at risk of desertification. *Journal of Agriculture and Food Research*,

Volume 10, December 2022, 100454.

<https://doi.org/10.1016/j.jafr.2022.100454>

19. Službeni Glasnik Republike Srbije. (2023). IPARD III program za Republiku Srbiju za period od 2021-2027. godine. Br. 118, 28. decembra 2023. godine. Beograd: Službeni glasnik RS. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/zakljucak/2023/118/1>

[Pristup: 18. marta 2024. godine]

20. Vlada Republike Srbije. (2014). Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period od 2014-2024. godine. Službeni glasnik Republike Srbije, Broj 85 od 12. avgusta 2014. godine. Beograd: Vlada Republike Srbije. Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2014/85/1/reg>

[Pristup: 19. marta 2024. godine]

21. Vlada Republike Srbije. (2024). Poljoprivreda: Upoznajte Srbiju. Dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/329884/poljoprivreda.php> [Pristup: 18. marta 2024. godine]

22. Vojnović, B., Grujić, D., Grujić, S. (2013). *Poljoprivreda, turizam i saobraćaj u funkciji privrednog razvoja*. Beograd: Institut za ekonomiku trgovine.

THE ROLE OF AGRICULTURE IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

This paper deals with the analysis of the place and role of the domestic agricultural sector in the economic development of Serbia. The role of agriculture in the economic development of a country varies depending on the very level of its economic development, while economic growth usually leads to a decline in the share and importance of agriculture for the economic development of the country. Despite this, a high role of agriculture in the country's economic development is still observed in Serbia, viewed from the aspect of income generation and participation of agriculture in the total labour force. The article first describes in detail the general characteristics of the agricultural sector of the Republic of Serbia, focusing in particular on the position of agricultural holdings, as well as the structure of agriculture, crop and livestock production. In addition to the problems and challenges faced by domestic agriculture, the article also describes the place and role of domestic agriculture in employment and economic development of the country. In the very end, it is concluded that the integration of Serbia into the European Union would significantly contributed to solving accumulated agricultural problems, with a special emphasis on improving the level of protection and subsidization of domestic farmers.

Key words: *agriculture, Serbia, farming, animal husbandry, reforms, European Union.*

JEL classification: J43, N50, N54, O13, Q10